

Історія

УДК 930.2:003.072(477.83/.86)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15566018>

Палеографія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі запровадження фонетичного правопису в Галичині наприкінці XIX ст.)

Шологон Лілія Іванівна,

доктор історичних наук, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-5390-7576>

Прийнято: 14.05.2025 | Опубліковано: 31.05.2025

***Анотація.** Метою статті є на основі праць сучасних дослідників, публіцистичних розвідок, архівних документів проаналізувати запровадження фонетичного правопису в Галичині наприкінці XIX ст. Наукова новизна статті полягає в тому, що ця проблема досліджується не лише в контексті здобутків українського національного руху, але й української палеографії як спеціальної історичної дисципліни.*

Методологія дослідження базується на принципах науковості та об'єктивності. Використано як загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення однотипних фактичних даних), так і спеціально-історичні (історико-порівняльний, історико-генетичний) методи.

У статті акцентовано увагу на тому, що хронологічні рамки палеографії окреслюють період від появи давніх систем письма до початку

XIX ст. У слов'янській кириличній палеографії це пов'язано із запровадженням громадянського шрифту на початку XVIII ст., що суттєво спростило давньослов'янський правопис. Однак його норми впроваджувалися досить повільно – впродовж всього XVIII ст. До писемності XIX ст., на думку багатьох вчених, уже варто застосовувати термін «неографія». Однак на території Галичини громадянський шрифт, через консервативні традиції та вплив русофільського фактору запроваджувався дуже повільно. В контексті цього регіону термін «палеографія» доречно використовувати аж до кінця XIX ст.

Автор робить висновок, що офіційне запровадження фонетичного правопису в Галичині наприкінці XIX ст. стало вагомою подією національно-культурного характеру. Воно стало підсумком тривалих зусиль української інтелігенції для створення єдиних і зрозумілих правил української мови та її використання як в науковій діяльності, так і в повсякденному житті. Вважаємо, що проблема запровадження та утвердження українського фонетичного письма упродовж XVIII – XIX ст. потребує як подальших наукових досліджень, так і запровадження до університетського курсу із спеціальних історичних дисциплін, зважаючи її важливість.

***Ключові слова:** Галичина, палеографія, спеціальні історичні дисципліни, фонетичний правопис.*

Paleography as a Special Historical Discipline (on the Example of the Introduction of Phonetic Spelling in Galicia at the End of the 19th Century)

Liliia Sholohon,

Doctor of Historical Sciences, Professor at the of Department of History of Central and Eastern Europe and Special Branches of Historical Science, Vasil Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5390-7576>

Abstract. *The aim of the article is to analyze the introduction of phonetic spelling in Galicia at the end of the 19th century on the basis of the works of modern researchers, journalistic investigations, and archival documents. The scientific novelty of the article lies in the fact that this problem is studied not only in the context of the achievements of the Ukrainian national movement, but also of Ukrainian paleography as a special historical discipline.*

The research methodology is based on the principles of scientificity and objectivity. Both general scientific (analysis, synthesis, generalization of similar factual data) and special historical (historical-comparative, historical-genetic) methods were used.

The article emphasizes that the chronological framework of paleography outlines the period from the emergence of ancient writing systems to the beginning of the 19th century. In Slavic-Cyrillic paleography, this is due to the introduction of the civil script at the beginning of the 18th century, which significantly simplified Old Slavic spelling. However, its norms were implemented rather slowly – throughout the entire 18th century. To the writing of the 19th century, according to many scientists, it is already worth applying the term «neography». However, in the territory of Galicia, the civil script, due to conservative traditions and the influence of the Russophile factor, was introduced very slowly. In the context of this region, the term «paleography» is appropriate to use until the end of the 19th century.

The author concludes that the official introduction of phonetic spelling in Galicia at the end of the 19th century became a significant event of a national-cultural character. It was the result of long-term efforts of the Ukrainian intelligentsia to create uniform and understandable rules of the Ukrainian language and its use both in scientific activity and in everyday life. We believe that the problem of the introduction and establishment of Ukrainian phonetic writing during the 18th

– 19th centuries requires both further scientific research and introduction into university courses in special historical disciplines, given its importance.

Keywords: *Galicia, paleography, special historical disciplines, phonetic spelling.*

Постановка проблеми. У Галичині у XIX – на початку XX ст. відбувалося чимало дискусій стосовно правописних проблем. Насамперед вони стосувалися проблеми переведення української писемності на латинський алфавіт у середині XIX ст. та запровадження фонетичного правопису на зміну етимологічному (або історичному, як його тоді називали) у другій половині XIX ст. За своїм значенням це були не тільки мовознавчі дискусії, а серйозна полеміка щодо подальшого розвитку української мови, літератури, національної ідентичності. Завдяки відомим діячам українського національного руху – Івану Франку, Степану Смаль-Стоцькому, народовським товариствам та політичним партіям вдалося відстояти право українців на власний правопис та запровадити його до навчальних програм в україномовних школах та гімназіях. Це було значним досягненням українського національно-культурного руху, що потребує, на нашу думку, більш детального вивчення та інтеграції в університетський курс палеографії в рамках вивчення спеціальних історичних дисциплін. У нашій статті спробуємо висвітлити обрану тему не лише в контексті здобутків українського національного руху, але й української палеографії як спеціальної історичної дисципліни. Вважаємо, що саме в цьому полягає її наукова новизна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика не залишилася поза увагою українських та зарубіжних дослідників. Маємо у їхньому доробку ґрунтовні наукові дослідження, де порушуються окремі аспекти проблеми дотичні до обраної теми. Серед зарубіжних науковців значний резонанс в українському науковому середовищі, отримали публічні

виступи [1] та праці австрійського дослідника, вченого-славіста Міхаеля Мозера «Історія української мови» [2], «Русинська» (українська) мова та уява в галицьких шкільних читанках 1871 та 1872 рр» [3], німецької історикині Анни Вероніки Вендланд «Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848– 1915» [4]. Однак значно глибше суть та значення цієї проблеми розкрито у монографії українських вчених Віктора Даниленка та Олександра Добржанського «Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність» [5]. Заслужують на увагу також дослідження українських мовознавців Ярослава Мельника [6], Григорія Півторака [7], Василя Німчука [8]. Зокрема, хрестоматія з історії українського правопису XVI – XX століття, є цінним джерелознавчим виданням з цієї проблематики. Цікаві палеографічні спостереження знадимо у працях відомих істориків Івана Монолатія [9] та Олега Турія [10]. На сьогодні у висвітленні цієї проблеми сформувалися такі тенденції: 1) вивчення її переважно ученими-філологами, що звертають увагу насамперед на правописне та мовознавче значення обраної теми; 2) дослідження зазначеної проблематики у контексті розвитку українського національного руху; 3) використання палеографічних методів для археографічних досліджень. Ми спробуємо її висвітлити в контексті української палеографії як спеціальної історичної дисципліни.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Автори зазначених вище наукових розвідок розглядали правописні проблеми в контексті історії мови та літератури, діяльності відомих вчених-славістів, підготовки до друку джерелознавчих та археографічних видань, полеміки між народовцями та русофілами тощо. Однак зазначена тема є недостатньо інтегрованою в університетський курс із спеціальних історичних дисциплін [11], що не є виправданим з огляду на її значення. На наш погляд, додаткового висвітлення потребує проблема запровадження фонетичного правопису в Галичині як важлива реформа із запровадження громадянського шрифту, що

змінювала церковнослов'янську писемність на світську; сприяла формуванню української мови, літератури, науки – з одного боку, а з іншого – української палеографії як наукової дисципліни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проаналізувати запровадження фонетичного правопису в Галичині наприкінці ХІХ ст., як важливого здобутку української палеографії як спеціальної історичної дисципліни.

Для її реалізації ми виокремили декілька завдань: проаналізувати основні етапи формування слов'янської палеографії; акцентувати увагу на основних термінах та поняттях цієї дисципліни; на основі сучасних досліджень, спростувати провідну роль московської держави та Петра І у запровадженні громадянського шрифту на початку ХVІІІ ст.; показати непростий, але в результаті успішний процес затвердження фонетичного правопису в Галичині, що завершився наприкінці ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням, що подається у навчальному посібнику із спеціальних історичних дисциплін – палеографія вивчає зовнішні ознаки рукописних пам'яток, історію походження давніх систем письма, їх еволюцію, характерні особливості з метою прочитання та атрибуції тексту [11, с. 408]. Традиційно хронологічні рамки палеографії окреслюють від появи давніх систем письма до початку ХІХ ст. У слов'янській кириличній палеографії це пов'язано із запровадженням громадянського шрифту на початку ХVІІІ ст., що суттєво спростив давньослов'янський правопис. Однак його норми впроваджувалися досить повільно – впродовж всього ХVІІІ ст. До писемності ХІХ ст., на думку багатьох вчених, уже варто застосовувати термін «неографія». Однак на території Галичини громадянський шрифт, через консервативні традиції, вплив польської писемності, русофільського фактору запроваджувався дуже повільно. В контексті цього регіону термін «палеографія» доречно, на нашу

думку, використовувати аж до кінця XIX ст. Однак на сторінках русофільської преси навіть на початку XX ст., насамперед з політичних міркувань, застосовували застарілий етимологічний правопис [12].

Для слов'янської палеографії традиційним було використання уставу впродовж XI – XIV ст., де всі літери мали однакову висоту та не було поділу тексту на слова; півуставу та скоропису у XIV – XVIII ст. Останній використовувався для написання канцелярських документів, тоді як півустав залишався так званим «книжним» письмом, тобто письмом давньоруських рукописних книг. Складне, громіздке письмо з низкою грецьких літер, що відповідали за передачу слів запозичених з грецької мови, безперечно, потребувало реформування. У книжках світського друку у московській державі реформу було проведено 1708–1710 рр., де замість давньоруського шрифту, заснованого на кирилиці, з'явився інший – громадянський шрифт або «гражданка». У радянських та російськомовних підручниках, зазначалося, що новий громадянський шрифт було запроваджено завдяки зусиллям російського царя Петра I. Однак сучасні українські дослідники переконливо у своїх працях довели, що світське кириличне письмо, сформувалося на території України на основі латинської літери антикви (гуманістичного письма, що фактично запроваджував сучасні латинські літери) та кириличного півуставного письма у 1637 р. – це був так званий «київський шрифт». У 1707 р. був запозичений для проведення реформ у московській державі. Перша книга надрукована громадянським шрифтом 1637 р. – «Євангеліє Учительське» у друкарні Києво-Печерської лаври за ініціативи митрополита Петра Могили. Петро I, що відвідав Києво-Печерську друкарню зацікавився «київським шрифтом» і згодом, за ініціативи російського царя, цей шрифт використали при створенні «російської гражданки».

Є також відомості, що перші зображення 32-х літер громадянського шрифту було виконано у м. Жовква, що на Львівщині та про використання його

у другій половині XVII ст. у друкарні Львівської Ставропігії. Загалом, загальнодержавна реформа світського письма 1708–1710 рр. впроваджувалася, як уже зазначалося, дуже повільно. Лише у другій половині XIX ст. у громадянському шрифті на території Наддніпрянщини зникли літери Ъ, ъ, намітилася чіткіша диференціація у вживанні літер ы, і, замість літери ё стали послідовно вживати буквосполучення йо, ъо. Ці традиції збережено і в сучасному українському правописі [7].

У Західній Україні, яка тоді перебувала у складі Австрійської монархії громадянський шрифт уперше використала «Руська трійця» у літературному альманаху «Русалка Дністровая» (Будапешт, 1837). Орфографія «Русалки...», засади якої сформував Маркіян Шашкевич у передмові до цього видання, була зорієнтована на принцип «пиши як чуєш, а читай, як видиш», тобто на фонетичний принцип. Праця заперечувала мовну і правописну галицьку традицію, була негативно оцінена в галицьких консервативних колах, заборонена і вилучена з ужитку австрійський урядом. Однак частково її правопис уже тоді поширився в Галичині [8, с. 60].

Таким чином реформоване кириличне письмо, що вперше побачило світ у «Русалці Дністровій» фактично заклало передумови для проведення правописних реформ у Галичині та формування світського правопису на основі розмовної української мови. Однак всі твори діячів «Руської трійці», де переважно були спроби опублікувати західноукраїнський фольклор, заборонили в Галичині. Їхній зміст не викликав особливих застережень у цензорів, які були представниками греко-католицького духовенства, проте з використанням громадянського шрифту вони категорично не погоджувалися.

З 40-х рр. XIX ст. в Галичині, а пізніше й на Буковині, розгортається боротьба між прихильниками фонетики, з одного боку, й етимології – з іншого. Активними захисниками останньої виступили москвофіли, бо етимологія, на письмі зближувала українську мову з російською, а для них це було

найголовнішим. Історичний, або, як вони ще казали тисячолітній правопис, був однією з козирних карт москвофілів у боротьбі з народовцями й однією з найважливіших підвалин їхньої теоретичної доктрини. Вони розуміли, що заміна правопису поступово приведе до втрати їхнього впливу на молодь, вирве з їхніх рук справу освіти, а це означало б і поступове згасання всієї цієї суспільної верстви [5, с. 50].

Певні новації упорядників альманаху «Русалка Дністровая» були позитивно сприйняті в Наддніпрянській Україні та закріпилися в сучасному українському правописі. Однак 1841 р. Михайло Максимович у відкритому листі до Григорія Квітки-Основ'яненка теоретично обґрунтував і практично запровадив український правопис на історико-етимологічних засадах. Для передачі звука «і» у максимовичівці було аж п'ять літературних знаків. Цей правопис не став популярним на Наддніпрянщині, але здобув багато прихильників на західноукраїнських землях. 1857 р. побачила світ «Граматика» Пантелеймона Куліша, де для передачі звуків української мови запровадили літери «і» та «и». Проте у цій праці було чимало архаїчних елементів, за що її критикували сучасники. Цей правопис, так звану «кулішівку» використали у журналі «Основа» (Санкт-Петербург) 1861 – 1862 рр., де одним із засновників та редакторів був П. Куліш. Фонетичний правопис, а саме його слобожанський варіант використав Тарас Шевченко 1861 р. у підручнику-читанці для українських недільних шкіл «Букварь южнорусскій» [8, с. 68].

Іншою була мовно-правописна ситуація в Галичині, на Буковині та Закарпатті, де майже до кінця ХІХ ст., за невеликими виключеннями, послідовно вживали кирилицю. 1848 р. в публіцистичній розвідці «Слово перестороги» Василь Подолинський писав: “ ...сьогодні ще не вміємо писати по-руському, бо й справді нічогосінько не вміємо. Ті, що тепер пишуть нібито по-руському, пишуть якимось справжнім белькотом, якого не було на світі і не

буде, бо пишуть якось чудно варваризмами, макаронізмами (словами-гібридами, запозиченими з різних мов. – Л.Ш.), мертвеччиною, нехтуючи живими словами, які живуть в цілому народі, і латаючи діри, що виникли через це, такими словами, яких не розуміє жоден русин... ” [13; 14, с. 280].

У статтях «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» та «Стара Русь» Іван Франко [15] також акцентував на мовно-правописних проблемах, на зміні тематики та мові першої української газети «Зоря Галицька» з 1855 р, літературному доробку Платона Костецького (всього в часописі було опубліковано 11 його прозових творів і 17 віршів). І. Франко писав: «Він думає і говорить, очевидно, по-польськи і, пишучи, з трудом перекладає ту польщину на чужу йому руську мову. Стиль, будова речень і навіть лексика – усе у нього польське, від біди підладжене до руських форм; браки лексики він заповнює або польськими словами, живцем переписаними на руські букви, або словами власної фабрикації, укованими без будь-якого розуміння правил руського словотвору...» [16, с. 336].

Відкрито проти фонетики виступала й церква, остерігаючись, що відхід від етимологічного письма відверне освічених людей від церковнослов'янських книг. Церковні діячі вважали фонетику проявом безбожності. Солідарність у цьому продемонструвала верхівка Греко-католицької церкви Галичини з православними ієрархами Буковини [5, с. 55].

Твори Т. Шевченка, що розповсюджувалися в Галичині у 60-х рр. ХІХ ст., мали пріоритетне значення для формування національної свідомості, завдяки не лише патріотичному змісту, але й літературній українській мові. Українські вчені, письменники, гімназійні викладачі та інші педагоги, народовські товариства розпочали боротьбу за запровадження фонетики, оскільки розуміли її важливість.

На Буковині активну кампанію за запровадження фонетичного правопису та літературної української мови розпочав професор Чернівецького

університету, філолог С. Смаль-Стоцький. Цією проблемою перейнявся також завідувач кафедрою романської філології цього ж університету Теодор Гартнер. Вони разом у 1886 р. розпочали боротьбу за запровадження фонетичного правопису. 1888 р. у публіцистичній розвідці «Руський нарід – руська мова» С. Смаль-Стоцький зазначив: «Кожному письменному русинові має служити взірцем мова Котляревського, Основ'яненка, Шевченка, Марка Вовчка, Куліша... Франка, Федьковича і других руських писателів... Ця штучна і мертва мова, так само як і етимологічний правопис, вигадані для того, щоб наблизити українську писемну мову до російської» [5, с. 58].

«Руска граматика» написана у співавторстві С. Смаль-Стоцьким та Т. Гартнер, що побачила світ у Львові 1893 р., зазнала три перевидання – 1907, 1922, 1928 рр. Була створена на основі, опублікованого Євгеном Желехівським (викладачем гімназії зі Станіславова) у 1882–1886 р. «Малоруско-німецького словаря», де використано громадянський шрифт на основі фонетичного принципу правопису. На честь автора його назвали «желехівкою». «Руска граматика» фактично надала статус літературної живій народній українській мові. Зокрема, на її сторінках зазначалося: «треба говорити і писати так: господар, господарство, господиня, ґазда, ґаздувати...» [17, с. 111].

Погляди вчених щодо правописних проблем були враховані і владними структурами, тому 25 листопада 1892 р. згідно розпорядження міністерства віросповідань та освіти Австро-Угорщини фонетичне письмо було запроваджене як обов'язкове у народних (початкових) школах Галичини із 1893/1894 н. р., а в середніх школах (гімназіях та учительських семінаріях) – у 1895/1896 н. р. [5, с. 72]. Однак спочатку питання запровадження фонетики обговорювалося на рівні Крайової шкільної ради Галичини (далі – КШР). Документи, що відклалися в результаті її діяльності дають можливість прослідкувати за досить непростим, але в результаті успішним процесом запровадження українського фонетичного правопису в освітніх закладах

Галичини. Було створено декілька комісій, проводилося чимало опитувань, дискусій тощо [18].

Шалений опір цьому процесу чинили русофіли, які 1892 р. зібрали у Львові (за їхніми підрахунками) чотиритисячне віче проти запровадження фонетики. Згодом до КШР Галичини направили величезні томи з петиціями проти запровадження нового правопису. Однак уважний їх перегляд, дозволяє стверджувати, що на багатьох аркушах підписи були зроблені однією рукою. Ці та інші свідчень переконливо доводять, що подані скарги, фактично були фальсифікованими документами [19].

Згодом наприкінці XIX – початку XX ст. на сторінках галицької москвофільської преси були гостра критика всіх народовських періодичних видань, видавничих проектів та фонетичного письма [20]. Це пояснювалося лише тим, що фонетичний правопис сприяв розвитку української мови, літератури та освіти, залишаючи на периферії малозрозуміле та подібне до російської язичіє (суміш церковнослов'янської, російської та української мов). Вагомий внесок у справі утвердження фонетичного правопису також зробило НТШ. Філологічна секція товариства у 1904 р., враховуючи рекомендації КШР, схвалила та опублікувала «Руску правопись зі словарцем» [21]. Викладена в ній правописна система базувалася на офіційному та загальноприйнятому в Галичині й на Буковині правописі Є. Желехівського (так званій «желехівці») та використовувалася до 1922 р.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи огляд, варто зазначити, що офіційне запровадження фонетичного правопису в Галичині наприкінці XIX ст. стало ваговою подією національно-культурного характеру, що мало непересічне значення для української освіти, літератури та формування національної самосвідомості. За своїм значенням реформа українського правопису, була не менш ваговою ніж запровадження загальнообов'язкової світської початкової освіти чи демократичного

законодавства про політичні партії та товариства в Галичині у 60-х рр. XIX ст. Вона стало підсумком тривалих зусиль української інтелігенції, що мешкали в Австро-Угорській монархії та російській імперії, однак мали спільну мету – створення єдиних і зрозумілих правил української мови для її використання як у науковій діяльності, так і в повсякденному житті. Запровадження світської української писемності на основі слов'янського кириличного письма заклало основи української палеографії як спеціальної історичної дисципліни.

Вважаємо, що проблема запровадження та утвердження українського фонетичного письма упродовж XVIII – XIX ст. потребує як подальших наукових досліджень (зокрема, щодо утвердження української фонетики на території Наддніпрянщини), так і запровадження до університетського курсу із спеціальних історичних дисциплін (шляхом видання нових підручників, навчальних посібників, довідників тощо), зважаючи її важливість.

Список використаних джерел:

1. Мозер М. Український П'ємонт? Дещо про значення Галичини для формування, розбудови й збереження української мови. *Університетські діалоги*. № 14. Київ: Смолоскип, 2011. 160 с.
2. Мозер М. Історія української мови. Київ, 2018. 30 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Michael_Moser/Istoriia_ukrainskoi_movy.pdf
3. Mozer M. «Ruthenische» (ukrainische) Sprach- und Vorstellungswelten in den galizischen Volksschullesebtchem der Jahre 1871 und 1872. Wien, 2007. 251 s.
4. Wendland A. V. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rubland, 1848–1915. Wien, 2001. 644 s.; Вейнланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915. Львів: Літопис, 2015. 688 с. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi->

bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0014250.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0

5. Даниленко В. М., Добржанський О. В. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. Київ-Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. 232 с.

6. Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021. 144 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/elib/local/r/r836.pdf>

7. Півторак Г. П. Гражданський шрифт // Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-26807>.

8. Історія українського правопису XVI – XX століття. Хрестоматія / упор. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 2004. 583 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-00-0261-0/966-00-0261-0.pdf>

9. Монолатій І. «Метрика міста Коломій» XVIII століття (дослідження, метричні записи, реєстр прізвищевих назв). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2025. 169 с.

10. Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія ; упоряд. У. Кришталеви́ч та І. Сварник. Львів: Інститут історії церкви Українського католицького університету, 2002. 270с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kryshtalovych_Uliana/Holovna_Ruska_Rada_1848-1851_protokoly_zasidan_i_knyha_korespondentsii.pdf

11. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В.Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 408–415. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>

12. Якь смотрить простый народ на лытературный язык? // Слово. 1885. 29 серпня. Ч. 88. С. 2.
13. Подолинський Василь. Слово перестороги / упоряд. Ф. Стеблій. Львів, 2001. 120 с. URL: <http://litopys.org.ua/perestor/sloworus.htm>
14. Шологон Л. Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848 – 1914 рр.). Івано-Франківськ: Симфонія-форте. 2015. 460 с.
15. Франко І. Стара Русь // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 37: Літературно-критичні праці (1906–1908) / упоряд. та комент. М. С. Грицюти. Київ: Наукова думка, 1982. С. 79–111. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Franko/Zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t37.pdf
16. Шологон Л. Національно-культурний рух українців Галичини середини ХІХ ст. на сторінках часопису «Зоря Галицька» (1848–1857 рр.) // Галичина: краєзнавчий та культурно-просвітній часопис. Івано-Франківськ, 2013. № 22–23. С. 334–337. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/Visniki/galychyna-2013-22-23.pdf>
17. Смаль-Стоцький С., Гартнер Т. Руска граматика // Історія українського правопису ХVІ – ХХ століття. Хрестоматія / упор. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 2004. С. 107– 121. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-00-0261-0/966-00-0261-0.pdf>
18. Листування з Міністерством віросповідань і освіти, Науковим товариством імені Шевченка, політичним товариством «Руська рада» у Львові, дирекціями учбових закладів Галичини та ін. про впровадження нової фонетики української мови. 1892 р. *Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України)*. Ф. 178 (Крайова шкільна рада, м. Львів (1867–1921 рр.)). Оп. 1. Спр. 1184, 160 арк.

19. Протести українського населення у місцевостях «Г–З» проти впровадження нової фонетики української мови. 1892 р. *ЦДІАЛ України*. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 1179, 205 арк.

20. Шологон Л. Періодичні видання русофільських товариств Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // *Схід*. Донецьк, 2012. № 5 (119). С. 115–118.

21. Руска правопись зі словарцем (1904) // *Історія українського правопису ХVІ – ХХ століття*. Хрестоматія / упор. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 2004. С. 122– 146. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-00-0261-0/966-00-0261-0.pdf>